

Александров Д. О.,

*доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
факультету психології Київського
національного університету імені Тараса
Шевченка*

ОРГАНІЗАЦІЯ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ НА ЗАСАДАХ ТЕОРІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ УСТАНОВКИ

Проблема організації ефективної ресоціалізації засуджених завжди залишається актуальним аспектом прикладної пенітенціарної психології, від якого залежить ефективність реабілітаційних заходів. Разом із тим традиційно склалася тенденція не звертати достатню увагу на первинну діагностику тих індивідуально-психологічних чинників, від яких залежить дієвість профілактичних заходів. Хоча, зважаючи на те, що будь-яка психологічна допомога повинна будуватися на засадах індивідуального підходу, урахування внутрішніх детермінант делінквентної поведінки є нагальною потребою. Адже без цього неможливо ані зрозуміти тотальність та глибину вкоріненості кримінальної зараженості засудженого, ані його піддатність тим або іншим психопрофілактичним методам і технікам, ані інтенсивність та тривалість здійснення заходів з ресоціалізації як в установах виконання покарань, так і в ході подальшого супроводження після звільнення.

У кращому разі при первинній діагностиці досліджується ступінь виразності девіацій та можливі аномалії засудженого, замість того, щоб з'ясувати динамічні характеристики його психологічної установки. Проте саме від динамічних характеристик психологічної установки особистості залежить швидкість і тривалість фіксації тих або інших новоутворень, до яких можна віднести як саму антисоціальну спрямованість, так і сформовані в процесі ресоціалізації просоціальні поведінкові установки та патерни.

Так, у руслі сучасної кримінальної психології провідне місце займає концепція, згідно з якою головним чинником делінквентної поведінки є антисоціальна спрямованість особистості. І саме викривлені диспозиційні установки особистості відіграють вирішальну роль у її формуванні. Багато дослідників специфічною ознакою особистості правопорушника визнають антисоціальну установку (Ю. М. Антонян, Ю. Д. Блущтейн, О. В. Давидова,

А. Ф. Зелінський, К. Є. Ігошев, Л. І. Казміренко, В. М. Кудрявцев та ін.). Зокрема, А. Б. Сахаров запровадив у кримінологічну літературу поняття антисоціальної установки як соціально-психологічної основи злочинної поведінки. На думку П. С. Дагеля, навмисний злочин може бути вчинений за умови поєднання хибної правосвідомості та антисоціальної установки. Аналогічно й А. Ф. Зелінський вважав, що саме установки регулюють злочинну поведінку та визначають формування антисуспільної спрямованості. На підставі масштабних досліджень, С. Д. Арзуманян визначає асоціальну установку особистості як стереотип асоціальної поведінки, фіксований унаслідок тривалого впливу несприятливих об'єктивних та суб'єктивних чинників, який містить у собі минулий досвід, теперішній стан суб'єкта, особливості потреби та ситуації її реалізації.

Навіть з такого екскурсу стає очевидною необхідність урахування при організації ресоціалізуючих заходів індивідуальних особливостей особистісних установок конкретного засудженого. Адже ефективність психопрофілактичних заходів з ресоціалізації залежить від глибини та стійкості антисоціальної спрямованості засудженого, яка визначається саме динамічними особливостями відповідних установок. Однак традиційні психодіагностичні методи дозволяють виявити лише наявність певних девіацій, хоча насправді необхідно зрозуміти динамічні особливості наявної делінквентності. Без цього складно як будувати прогноз подальшої динаміки психологічних змін, так і добирати відповідні за інтенсивністю та тривалістю методи психопрофілактичної роботи з ресоціалізації для кожного конкретного засудженого. Саме тому необхідним є окреслення саме тих психічних конструктів, які визначають динамічні особливості та стійкість кримінальної зараженості.

Тут і має прийти на допомогу теорія установки Д. М. Узнадзе, яку він визначав як не завжди усвідомлену готовність суб'єкта, що передує всім психічним та поведінковим актам, здійснювати саме ті з них, які є адекватними конкретній ситуації. Розвиваючи цю думку, Ш. А. Надирашвілі відрізняв «актуально-миттєві» та «диспозиційні» установки. Актуальну установку він визначав як стан готовності людини до певної поведінки, зумовленої впливами навколишнього середовища, яке її стимулює, та внутрішніми потребами індивіда.

У свою чергу, диспозиційні установки — це надбані та закріплені феномени, наявні в арсеналі психічної поведінкової активності індивіда як інструментальні можливості. Тому, продовжує цю думку Н. В. Оніщенко, знання системи диспозиційних установок дає можливість завчасно, ще до виникнення актуальної ситуації, з'ясувати тенденції та зорієнтованість індивіда, прогнозувати характер поведінки цієї особи в певній ситуації. Таким чином, індивідуальні особливості формування делінквентних установок, як і сформовані в ході подальшої

ресоціалізації патерни просоціальної поведінки, залежать від динамічних характеристик психологічної установки засудженого.

Саме це положення має бути покладене в основу первинної діагностики засудженого з метою визначення укоріненості патернів делінквентної поведінки, а також для визначення тривалості та інтенсивності заходів з ресоціалізації, спрямованих на нейтралізацію цих деструктивних установок. Це дає можливість побудувати прогноз реабілітаційних заходів на засадах індивідуального підходу щодо обрання відповідних методів і технік, необхідних для формування та підтримання установок просоціальної поведінки.

Отже, динамічні характеристики психологічної установки особи визначають швидкість або повільність її формування та подальшого згасання і дозволяють, у спрощеному вигляді, розподілити засуджених щонайменше на чотири категорії:

1. Засуджені, у яких установка швидко формується і швидко згасає. У таких осіб антисоціальні патерни можуть швидко закріплюватися, однак вони так само швидко згасають. Тобто до таких засуджених немає необхідності застосовувати інтенсивні психотерапевтичні заходи. Інша справа, що для підтримання подальшої адаптивної установки просоціальної поведінки доцільною є організація систематичного тривалого супроводження, інакше позитивні зрушення можуть мати так само нестійкий характер.

2. Засуджені, у яких установка повільно формується та швидко згасає. У таких осіб стійкість до формування делінквентності є значно більшою, однак навіть сформована, вона не має тотального характеру і, за умови надання своєчасної допомоги, досить легко нейтралізується. При цьому засуджені такої категорії також потребують подальшого супроводження та підтримки заради стабільної фіксації позитивних установок просоціальної поведінки.

3. Засуджені, у яких установка швидко формується та повільно згасає. Особи цієї категорії легко піддаються формуванню кримінальної спрямованості, проте негативні психічні наслідки мають значно триваліший період, а відтак і небезпеку. Разом із тим такі особи легше піддаються ресоціалізаційному впливу, а позитивні зміни досягаються при інтенсивних, але не занадто тривалих психотерапевтичних заходах. Проте, через повільність згасання установочних реакцій, можна очікувати стабільності досягнутих позитивних зрушень сформованих установок просоціальної поведінки.

4. Засуджені, у яких установка повільно формується та повільно згасає. Ця категорія досить резистентна до кримінального зараження, однак, якщо негативні психологічні зміни відбуваються, вони мають більш глибокий і тривалий характер. Відповідно, до таких засуджених і заходи з ресоціалізації мають застосовуватися більш інтенсивні та довготривалі, однак і досягнуті позитивні зрушення матимуть більш стійкий та стабільний характер.

При цьому, як доводять прикладні дослідження В. В. Карпенка, сама процедура класичної діагностики динамічних характеристик установки є досить простою, що спрощує оцінку проблеми та побудови програми ресоціалізаційних заходів психотерапевтичної допомоги й подальшого супроводження.

Підбиваючи підсумки, можна впевнено констатувати, що використання теорії установки в організації психодіагностики та подальшій ресоціалізації засуджених демонструє вагомість цієї концепції у практичній діяльності пенітенціарного психолога.

Бойко-Бузиль Ю. Ю.,

*кандидат психологічних наук, доцент
завідувач кафедри психологічних
дисциплін Інституту кримінально-
виконавчої служби*

ОСОБИСТІТЬ ЯК ЦЕНТРАЛЬНА КАТЕГОРІЯ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Евротипізація як засадничий фактор сучасного реформування українського суспільства детермінує усі ті соціальні трансформації, які покликані об'єднувати наше суспільство у вирішення гострих соціальних проблем. Саме інститут ресоціалізації є тим суспільним засобом боротьби з соціальними деформаціями, який виправданими механізмами гуманізації покликаний вірити в особистість з викривленою норматизацією поведінки.

Сьогодні загально визнаним є постулат про те, що поняття особистість є однією з центральних категорій, на основі якої будується увесь понятійний апарат психологічної науки, особливо галузей, які дотичні до соціальної інституалізації, у нашому випадку – системи виконання покарань.

Серед багатьох вчених, які досліджують особистість, неодмінно слід згадати М. Й. Боришевського, А. Б. Коваленко, А. Г. Ковальова, С. Д. Максименка, В. П. Москальця, А. В. Мудрик, В. Г. Панка, В. В. Рибалка, Д. І. Фельдштейна та ін. Проблематикою особистості в системі виконання покарань опікуються Д. О. Александров, Є. Ю. Бараш, О. В. Беца, В. Л. Васильєв, М. В. Костицький, В. І. Кривуша, Н. Ю. Максимова, В. М. Синьов, М. О. Супрун та ін.

Ресоціалізація (франц. *resocialisation*, від *re* – префікс, що означає поновлення або повторення, і *socialisation* – усупільнення, з лат. *socialis* – суспільний) має декілька тлумачень, а саме: 1) повернення особи в суспільство; 2) процес, спрямований на відновлення морального, психологічного і фізичного стану особи, її соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загально визнаними суспільними правилами та